

է գիտական աշխարհը: Աւելորդ է ասել որ այս գիրքն ամեն մի փոքր ի շատէ հայերէնով զբաղողին անհրաժեշտ է ունենալ և միանգամ ընդ միշտ ազատուել Չամչեան և Մսերեան շրջանների լեզուաբանական ծակ բացատրութիւններից:

Ս. Կ.

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԻԻԶԱՆԳԱԿԱՆ ԿԱՅՄՐՆԵՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ:

ԱՅԽԱՏՈՒԹԻՒՆ Հ. ԳԵԼՏԵՐԻ.

(Շ ա ռ ի ճ ա կ ո յ ի ճ) *

Հիմնական փոփոխութիւն առաջ բերեց Հին Հռովմի նոր պապը, Լեոն Մեծը (442—454)․ սա էլ իրրեւ աստուածարան մեծ չէր, բայց առաջնակարգ եկեղեցական քաղաքագէտ էր: Նա հասկացաւ նորից ուղղել իւր նախորդի անըմբռնելի սխալը: Աղէքսանդրիան աստուածարանութեան հեռեկոյններից մէկը, Կոստանդնուպոլսի Նւտիքէս վարդապետը, իւր վարդապետական խցի մէջ նուիրուած լինելով բնազանցական մտածողութեան, ընկել էր կատարեալ հերձուածի մէջ․ այդ բանը մայրաքաղաքի Փլարիան պատրիարքին, որը արգէն զգուել էր Աղէքսանդրիան լուծից, ամենացանկալի առիթ տուաւ նրան եկեղեցական պատժի ենթարկելու: Լեոն պապը մի դաւանութեան թուղթ—epistola dogmatica—ուղարկեց Փլարիանին և հաւանութիւն ցոյց տուեց Սոր Հռովմի իւր պաշտօնակցի արածներին: Սիւրբղի յաջորդ Դիոսկորոսը հեշտութեամբ չտարաւ այդ հարուածը, կայսեր ամենակարող Բալիստարիոս մինիստրը նրա գործիքն էր: Նփեստոսում՝ եգիպտական յաղթանակի տեղում, տիեզերական նոր ժողով գումարեցին (449 թ. աւագակային ժողով կոչուած)․ այդ սուրբ համարուած ժողովում իշխում էր բռնի ոյժը, բայց իսկապէս ասած՝ ոչ աւելի քան այն ժողովներում, որ ընդունում

է եկեղեցին: Չնայած Հռովմի բողոքին, Նփեստոսը միանգամ էլ ամեն կերպ յաղթող զուրս եկաւ, և այն ուսմունքը, որ յետոյ—Monophysitismus—մի ընութեան դաւանութիւն էր կոչուում, կարծես թէ բոլոր արեւելցիների ընդունած հաւատն էր դարձել, երբ յանկարծ մեռաւ Թէոդոսը 450 թ. յուլիսի 20-ին: Քաղաքագէտ Պուլքերիա կոյսը իւր ձեռքը առաջարկեց ծեր սենատոր Մարկիանոսին և բարձրացրեց նրան կայսերական դահ: Սա առաջին կայսրն էր, որ օժուեց մայրաքաղաքի պատրիարքի ձեռքով: Իշխանութեան փոփոխութիւնով նշան տրուեց կառավարչական հիմնական նոր ուղղութեան: Աղէքսանդրիայի պատրիարքը Նփեստոսի երկու յաղթութիւնով կանգնած էր ամենալաւ ճանապարհի վերայ, թէ տէրութեան մէջ առաջին ոյժը լինելու և թէ Արեւելահռովմը դարձնելու մի եկեղեցական պետութիւն: Ահա այդ պատճառաւ կեանքի և մահու հարց էր բիւզանդական կառավարութեան համար եգիպտական պատրիարքի անկումը: Բիւզանդիոնը խեղացի կերպով հասկացաւ զրաւել և լաւ դաշնակիցներ դարձնել արեւմտահռովմէական կառավարութիւնը և Հին Հռովմի պատրիարքին: Քաղկեդոնում 451 թ. ժողով գումարուեց, որտեղ ստիպեցին արեւելքի չափազանց ինքնակամ պատրիարքներին ընդունել հաւատոյ այն դաւանութիւնը, որ նախապէս կազմուած էր Հռովմի գիտութեամբ, դիմելով նոյն իսկ սարսափ աղղող միջոցների. կայսերական զինուոր ներկայացուցիչները գործում էին միանգամայն պապի դեսպանի համաձայնութեամբ: Դիոսկորոսին պաշտօնից զրկեցին և աքսորեցին, ինչպէս երբեմն Նեստորին: Վերջինիս ամենահաւատարիմ կողմնակիցները՝ Թէոդորիտոս Սիւրոսացին և Իբաս Եղեսպացին վերահաստատուեցին իրենց աթոռներում: Արեւելահռովմէական տէրութիւնը եկեղեցական գործերում էլ յաղթանակելով, նորից ամրացրեց իւր դերը իշխանութիւնը:

Արտաքին գործերից յիշուելու է այն, որ Մարկիանոսը վերջ տուաւ Հոների հարկ վճարելը: Ատախլան զբաղուած լինելով արեւմուտքում, չկարողացաւ զօրեղ կերպով Բիւզանդիոնի դէմ գործել: Նրա արագ անկումը

ազատեց ընդմիշտ արեւելեան տէրութիւնը այդ վտանգից:

Թուում էր թէ արեւելիները իրենց ստրկական բնաւորութեամբ անկամ է լուռ համակերպուել են և ընդունել Բաղկեղոնի որոշումները: Բայց այդպէս միայն թուում էր: Աղէքսանդրիան ուսումնու որով առանձնապէս շեշտուում էր Բրիտանոսի Աստուածութիւնը: Իսկ նրա մարդկութիւնը ընդհակառակը համարեա թէ անհետանում էր: արեւելեան բարեպաշտ ժողովրդի հաւատն էր: Փոքր Ասիայում Ասորիքում և մանաւանդ Նիւիպոսում շարժուեցին Կիւրեղի և Դիոսկորոսի ուսման հետեւողները: որոնք միայն սարսափել էին բայց չէին յուսահատուել: Արեւելահռոմէական տէրութեան համար Բաղկեղոնի որոշումն էր քաղաքական տեսակետից նայած, դուրսէ նրա ամենամեծ գոյատուածութիւնն էր: Յանկացել էին զուրկ Աղէքսանդրիայի տիեզերական պապին: բայց դրա փոխարէն ստեղծել էին ներքին կրօնական պատակաւմներ ամբողջ տէրութեան մէջ: Այն դարաշրջանում երբ որ և է քաղաքական մտածողութիւն սկսուում էր եկեղեցական գիտակցութիւնից, ասորական և եղիպտական ազգային գիտակցութիւնը, որ հակադրուեալն էր սկսեց ամուր կաշի հակադրեղեղոնեան վարդապետութեանը: Նւ այդ հանգամանքը արդէն Մարկիանոսի յաջորդ Լեոն Ա (457—474) զգաց շատ որոշակի:

Լեոն, մեծ մականունակալ, օրթոդոքս Յօյն էր՝ ծագումով Թրակիայից: նա իւր գահակալութեամբ պարտական էր արեւելեան զօրաց հրամանատար—magister militum per orientem—ամենաազգեցիկ Ասպար Ալանին, արիօսեան հաւատը սրան իրեն արգելք եղաւ գահ բարձրանալու: բայց Լեոնի իշխանութեան առաջին շրջանի ամբողջ ընթացքում կառավարութեան ղեկը կենդրոնացած էր նրա ձեռում: Լեոնը ևս Մարկիանի պէս օծուեց մայրաքաղաքի պատրիարք Անատոլիոսի ձեռքով 457 թ. փետրուարի 7-ին: Ասպարը, ինչպէս Դայնասը, յենուել էր զօրքի գերմանական տարրերի վերայ: և թուում էր, թէ սա էլ ինչպէս միաժամանակ Ռիկիմերը իտալիայում կամենում էր թագաւորներ կարգելու գեր կատարել:

Բայց այդ նպատակի համար սխալ հաշիւ էր արել Լեոնի ընտրութեան մէջ: Դա Անթեմիոսի կամ Ողիւրբիոսի նման անուանական կայսր չէր: Նա Դերմանացիների գերակշիռ ազգեցութեան դէմ՝ հանդէս բերեց իւր հայրենակիցների իսաւրացի թիկնապահ զօրքը որ նոր էր ժողովել: Նոցա առաջնորդ Թարազիկոպիսային, որ խորամանկ և ստոր զգացմունքներով մի բարբարոս էր, հեղինացրեց, տալով նրան Զենոն քաղցրահայն անունը և ամուսնացրեց կայսեր Արեանդէն, աղջկայ հետ: Ասպարը մեծ գոյաւորութեամբ կարողացաւ վերջապէս կատարել տալ կայսեր առաւած խոստումը, իւր օրդի Պատրիկիոսին կեսար հրատարակել տալու: Կայսեր մեծացոյս նաւատորմիդը, որ ուղարկեց Ափրիկայի սարսափելի Վանդալների ծով ահիւնութեամբ պարապած տէրութեան դէմ, անյաջող ելք ունեցաւ նաւատորմի հրամանատար՝ կայսեր Բազիլիսկոս փեսայի բացարձակ անընդունակութեան շնորհիւ: Ասում են՝ որ Ասպարը նախանձից նպաստել էր անպէտք և ժլատ զօրապետի նշանակելուն, որովհետեւ նա չէր ցանկանում որ կայսրը պատերազմական փառքի արժանանար: Մակայն 471 թ. Ասպարին և նրա օրդի Արտաբուրիոսին սպանեցին կայսեր հրամանով: Այդ հարուածը, որով թագաւորն ազատուեց ճնշող խնամակալութիւնից (Majordomat) և տէրութիւնը գերմանական իշխանութիւնից, զօրեղ տպաւորութիւն թողեց ժամանակակիցների վերայ և երկար ժամանակ պահուում էր առակներում:

Եկեղեցական գործերում Լեոնը անշեղ շարունակեց իւր նախորդի քաղաքականութիւնը: Մարկիանոսի մահից անմիջապէս յետոյ Աղէքսանդրացիք սպանել էին Պրատերիոս պատրիարքին, որ բռնութեամբ կարգուել էր նոցա վերայ: Ողորմելին բացարձակ արժանի էր այդ վիճակին, որովհետեւ սկիզբը Դիոսկորոսի արբանեակը լինելով, վերջը բոլորովին ենթարկուել էր նրա հակառակորդներին և անպիտան գործիք դարձել: Դիոսկորոսի ամենաջերմ կողմնակիցներից մէկին՝ Տիմոթէոսին, մեծ ցոյցերով ս. Մարկոսի գահը բարձրացրին: Լեոնը այդ բանին լրջօրէն վերաբերուեց. դժուար էր նոր ժողով գումարել, այդ հաւա-

սար կրկնէր բացարձակ կերպով անխտահու-
թիւն արտայայտել Բաղկեդոնի ժողովին: Դրա
փոխարէն կայսրը հաւաքեց բոլոր եկեղեցա-
կան նահանգների մեաբայությունների և եպիս-
կոպոսների և իւր տէրութեան յայտնի առ-
տուածարանների կրօնական կարծիքները:
Դոյանից մեծագոյն մասը յօգուտ Բաղկեդոնի
էր: Բռնաւորին հալածեցին և Տիմոթէոսին
Բաղլիկիոս (արքայական) մականուն տալով—
առաջին անգամն էր, որ օրթոդոքս կուսակ-
ցութիւնը ճանաչուեց իրրե կառավարութեան
կուսակցութիւն (Melchites Մելքիտես)—նրա-
տեցրին Աղէքսանդրեան զահի վերայ: Հաջուա-
ղիւտ գիւղերից մէկն էր, որ բիւզանդական
կառավարութիւնը յաջող ձեռք ունեցաւ ե-
կեղեցական զործերում: որ շատ զգուշութեամբ
պիտի շարժել: Տիմոթէոսը—ինչ որ այն ժա-
մանակները շատ անսպասելի էր—իրան ցոյց
տուեց մեղմ և համբերող: Սա մինչև ան-
գամ իւր եկեղեցական հակառակորդների սե-
լը և յարգանքը զրաւեց: Թէև հրաժարուե-
ցին սրա հետ էլ միանալուց:

Լեոնը իւր մահուանից յետոյ, 474 թ.
փետրուարի 3-ն, իշխանութիւնը կտակեց իւր
համանուն անչափահաս Թոռ Արեադնէի և
Ջենոնի որդուն: Փոքր Լեոնը 474 թ. հան-
դիսաւոր կերպով իւր հօրը կայսրակից օծուեց
և այնքան յանկարծակի մեռաւ, որ Ջենոնը, որ
այդպիսով զահի միակ տէրը դարձաւ, բնակա-
նաբար եկեղեցուեց ամենասոսկալի կատարա-
ների:

Սոր կայսր Ջենոնը, որը յենուում էր
իւր հայրենակից կողմէ և առուած իսաւրա-
ցիների վերայ, շատ անժողովրդական էր: Այդ
պատճառով կայսրամայր փառասէր Վերինան
փորձեց զահ բարձրացնել իւր անընդունակ
կորորը՝ Բաղլիկիոսին: իսաւրացի ամենանշա-
նաւոր զօրավարներից մէկը՝ Ուլուսը դաշնա-
կից էր դաւադրութեան: 475 թ. վերջին Ջե-
նոնը ստիպուեցաւ իւր կնոջ հետ փախչել իւր
հայրենի երկիրը: Կոստանդնուպօլսում ժողո-
վրդեան կատաղութիւնն արտայայտուեց ի-
սաւրեան երեկոյով: Բաղլիկիոսը յենուեց
միաբնակների կուսակցութեան վրայ, որոնք
20—25 տարիներից ի վեր ճնշուած էին:
Աքսորուած Տիմոթէոսը վերադարձաւ Աղէք-

սանդրիա, ժողովրդեան մեծ ուրախութիւն
պատճառելով: Ասիայի եպիսկոպոսները շտա-
պեցին յայտնել իրենց համաձայնութիւնը
կայսրութեան նոր հաւատի մասին: Սակայն
Բաղլիկիոսը մի աննեղելի սխալ գործեց: Հե-
տեկով սահմանափակ Եգիպտացու խորհրդին,
փորձեց մայրաքաղաքի եպիսկոպոսապետին
պատրիարքական իրաւունքից զրկել, որ հիմ-
նուել էր Յոհան Ոսկերեանից և հաստա-
տուել Բաղկեդոնում և Եփեսոսին՝ Յովհան-
նէս Աստուածարանի քաղաքին, նորից վերա-
դարձնել նրա աւագութեան հին իրաւունքը:
Այդպիսով նա վերադարձեց Ակակիոս պա-
տրիարքին, որը իւր բարեպաշտութեամբ և
խելացիութեամբ չափազանց սիրուած էր ժո-
ղովրդից: Վերջինս, վստահացած ժողովրդի հա-
մակրանքի վերայ, ամուր պահպանեց Բաղկե-
դոնի օրթոդոքսութիւնը և Բոսփորի ափին
Դանիէլ սինակեանցը իւր սիւնից յայտա-
բարեց որ ուղղահաստութիւնը վստահուած
է: Այն ժամանակ Բաղլիկիոսը այլ ևս ի զուր
փորձեց յետ վերցնել իւր սեպհական շրջա-
բերականով յայտարարած հաւատը: Ուլուսը
և իւր եղբայր Տրոկունդոսը անցան Ջենոնի
կողմը: Բաղլիկիոսին և նրա ընտանիքը փա-
կեցին իսաւրեան մի ամրոցում և սովամահ
արին:

Ջենոնը իւր վերահաստատութեամբ (477)
ամենից առաջ պարտական էր մեծ պատրիար-
քին: Ուստի կառավարութեան կողմից խելա-
ցի կարգադրութիւն էր, որ կրօնական խըն-
դիրների կարգաւորութիւնը թողին այդ պատ-
րիարքին, որ այնքան մեծ չափով քաղա-
քական հասկացողութիւն էր ցոյց տուել: Ա-
կակիոսը օրինակելի կերպով դուրս եկաւ այդ
փշալից հարցերի միջից: Սրա շարադրած հե-
նոտիկոնը—հաւատոյ դաւանանքը, որ Ջենոնը
հրատարակեց, պահպանեց երկու սերնդի հա-
մար եկեղեցու խաղաղութիւնը: Սրա մէջ ա-
մուր պահուեց Նիկիայում և Եփեսոսում հաս-
տատուած և ընդունուած հին հաւատը, իսկ
Բաղկեդոնի դժբախտութիւն բերող որոշում-
ներն իսկապէս մի կողմ նետուեցին: Ս. Կիւ-
րեղի հին դաւանութիւնը վերահաստատելով
Աղէքսանդրիայի և Անտիոքի պատրիարքներին
միջոց տրուեց վերադառնալ հաղորդուել պե-

տութեան եկեղեցու հետ, պատրիարքների օրինակին հետեւեցին նոցա հօտը, բացառութիւն կաղմեցին մի քանի աննշան մոլեռանդներ: Դրանով է բացատրուում այն որ միաբնակ եկեղեցին օրացոյցների մէջ՝ սրբերի կարգին է դասում Չինոնին և Անաստասին: որ նրա յաջորդն էր և նրա պէս էր մտածում: Ամբողջ տէրութեան մէջ քրիստոնեայ եկեղեցու վերահաստատուած խաղաղութեան օգուտը անասհման էր, որի դէմ առանձին նշանակութիւն չունէր այն հանգամանքը, որ Հին Հռովմի պապ Փելլիքս Դ-ը հանդիսաւոր կերպով իրան բաժան յայտնեց: Ազգովին և քաղաքականապէս Հատիններն արդէն բաժանուած էին, հետեւապէս եկեղեցական բաժանումը միայն զրա անհրաժեշտ հետեւանքն էր: Հաւանական է, որ Ակակիոսը՝ խաղաղութիւնը հաստատելուց յետոյ՝ ընդունած լինի տիեզերական պատրիարքի աիտողսը՝ իբրեւ միացեալ եկեղեցու առաջնակարգ հոգեւոր պետ, իսկ դա յետոյ շատ անգամ վէճի առարկայ էր:

Քաղաքական խնդիրներում Չինոնի կառավարութիւնը շարունակեց յետոյ էլ բաւական անհանգիստ դրութիւն ունենալ: Իրաւ է, Մարկիանոս իշխանի ապստամբութիւնը շուտով խաղաղացրին, բայց վտանգաւոր դարձաւ մի ուրիշ անձնաւորութիւն: Զօրականների առաջնորդ Իլլուսը արքունիքում աստիճանաբար ձեռք էր բերել այնպիսի ամենակարող մի զիրք, որ իսկապէս այդ տարիներում նրան պէտք է համարել արեւելեան պետութեան իրական կառավարիչ: Զօրքը, ամենից առաջ նրա հայրենակից Իսաւրացիք, անպայման ենթակայ էին նրան: Բացի այդ, նա հովանաւորում էր ուսումնականներին և հեղինակներին, զոցա միջից շատ անգամ դուրս էին գալիս տէրութեան բարձր պաշտօնեաներ և զոցա մէջ էին հեթանոսութեան յայտնի և ծածուկ բաղմութիւ հետեւողներ, այդպէս Լեոնտիոսը՝ թրակիան զօրքի հրամանատարը, Պամպրեպիոսը՝ որ պրոֆեսոր էր սկիզբը Աթէնքում, յետոյ մայրաքաղաքում և քաղաքական խնդիրներում առաջնակարգ հեղինակաւոր անձն էր, Մարգոսը և ուրիշները: Իլլուսը շատ յաճախ հրպարտանում էր իւր զիրքի կարեւորութեամբ, իսկ այդ հանգամանքը տեղիք էր տալիս ընդ-

հարումների նրա և չափից դուրս ինքնահաւան Արեւոյնէ կայսրուհու մէջ և որ վերջը յառաջ բերեց պառակտում: Ուստի շատ զարմանալի էր, որ կայսրը արեւելքի զօրաց հրամանատարութիւնը այդ անխիղճ յանցապատին հաւատաց: Երեւում է, նա չէր կարող ուրիշ կերպ վարուել: Իլլուսը դէն ձգեց զիմակը, նա միացաւ արտակարգ փառասէր կայսրամայր Վերինայի հետ, որ ընդունեց նորա բոլոր ծրագիրները: Իլլուսի զրգմամբ նա Լեոնտիոսին ծարսոնում կայսր օծեց և մի մատուռի մէջ ներկայացրեց հպատակներին, 484 թ. յունիսի 27 սա հանդիսաւոր կերպով մտաւ Անտիօք: Մոր կայսրը և նրա կողմնակիցները իսկապէս Իլլուսի ձեռքին պարզ զործիք էին և անմիտ է այն ենթադրութիւնը, իբր թէ նոքա մտածել են նորից վերականգնել հեթանոսութիւնը. այդ յառաջ է եկել նրանից, որ Չինոնի վերահաստատուած կառավարութիւնը շատ փիլիսոփաների և քերականների արիւնոտ մարտիրոսութեան ենթարկեց: Ընդհակառակը նորահաստատ կառավարութիւնը իւր ծրագրի մէջ ընդունել էր քաղկեդոնական ուղղահաւատութեան պաշտպանութիւնը. զրանով նա զրաւեց արեւելքի բարձր հոգեւորականութիւնը, որի ամենայայտնի անդամները մերժել էին հենոտիկոնը:

Բայց ժողովրդի մէջ քչերն էին հետեւում այդ ուղղութեան. ժողովուրդը վարդապետների և քարողիչների ազդեցութեան տակ էր, իսկ զոցա մեծ մասը միաբնակներ էին: Մոր կառավարութիւնը ժողովրդի մէջ յինարան չունէր, ուստի Չինոնի ուղարկած Դոթացի Յոհաննէս զօրավարը առանց զբուարուութեան յաղթեց Իլլուսին և փակեց Իսաւրեան այն Պապիրիոն գղեակի մէջ, որի մէջ երբեմն մնացել էին վերինա կայսրահին և Մարկիանոսը իրենց աքսորի ժամանակ: 488 ապստամբների գլուխները ուղարկուեցին Կոստանդնուպոլիս: Այդ բոլորի բնական հետեւանքը այն եղաւ, որ արեւելքի շատ եպիսկոպոսներ պաշտօնադուրկ եղան, ամենից առաջ Անտիօքի Կալանդիոն պատրիարքը: Քաղկեդոնականութեան հետեւողները ծանր պատժուեցին Իլլուսի կողմնակցութեան համար: Անտիօք եկաւ Չինոնի հին սիրելիներից մէկը, Պետրո-

սրո՝ որին մի անգամ արդէն պաշտօնից զրկել էին, որովհետեւ միարնակ ուղղութեան ծայրայեղ կողմնակից էր, բայց այժմ ընդունեց Ակակիոսի միարարական բանաձեւը: Արեւելքում կատարուած քաղաքական նոր փոփոխութեան հետ կապ ունի Նդեսիայի պարսկական ուսումնարանի փակումը 484 թ., որը Նեստորի հետեւողների վերջին ապաստանարանն էր: Քաղաքական տեսակետից նսցած, շատ խելացի կարգադրութիւն էր, որ արեւելեան նահանգներում պաշտպանուած էին միարնակ ուղղութիւնը: Որովհետեւ նեստորականները պաշտօնապէս Պարսից տէրութեան մէջ ծանաչուած քրիստոնեայ հաւատացեալներն էին, իսկ չընտրված խելացի կերպով պաշտպանութիւն ցոյց տուեց նոցա ռիւսերիմ թշնամիներին, որոնք այդպիսով իրենց հաւատի շնորհիւ աներկբայ հաւատարիմ կը մնային հռովմէական տէրութեանը:

Ձենոնի ժամանակ իրերի դրութիւնը անհամեմատ աւելի կասկածելի էր տէրութեան Եւրոպական մասում: Գոթերը, թողնելով իրենց բնակավայրերը Պանոնիայում անընդհատ ձգտում էին դէպի հարաւ և նորից սկսեցին տէրութեան համար անվերջ վտանգ դառնալ: Ձենոնի համար առանձին բախտաւորութիւն էր, որ Ամալնիքի թագաւորական ցեղից անկախ ժողովրդի մէջ զօրեղ կողմնակիցներ ձեռք բերեց հասարակ ծագումից մի զինուոր՝ Թէոդորիկը, որին Յոնները—Strabos—Ստրաբոս կամ Տիարիոսի որդի էին կոչում: Զօրքի երկու առաջնորդների հակառակութիւնը տէրութեան փրկութիւնն էր: Կառավարութիւնը, որ ոսկի չէր խնայում, կարող էր ապահով լինել, որ, եթէ Թէոդորիկներից մէկը կամ միւսը իւր դէմ կռուէր, միւսը անպատճառ իրան կօգնէր: Թէև այս էլ կար, որ իւրաքանչիւր անգամուայ դաշնակիցը Մակեդոնիայում և Թրակիայում աւելի մեծ աւերումներ էր կատարում քան բացարձակ թըշնամին: 478 և 481 թ. Տիարիոսի որդին յարձակուեց մայրաքաղաքի վերայ, իսկ 487 թ. Թէոդորիկ մեծը: Երկուսն էլ յաջողութեամբ յետ մղուեցին: Վերջինիս դէմ հռովմայեցիներից դուրս եկաւ մի հակառակորդ, որ թէ քաջ էր և թէ յաջող՝ Սարինեան զօ-

րապետը: Բայց սա շուտ մեռաւ և տէրութիւնը նոր նեղութիւնների մէջ ընկաւ: մահաւանդ երբ Տիարիոսի որդին մի հասարակ զինուորից սպանուելով, Գոթերի թագաւորը հակառակորդից աղատուեց, որին հռովմայեցիները կոնսուլ և պատրիկիոս տիտղոսներ շնորհելով, ի զուր աշխատել էին դրաւել: Անզուսպ «դաշնակիցներին» նոր բնակութեան տեղեր տուին Դանուբի հովտում: այդ ժամանակ Ռուգեր, ազգի փախստական իշխանի զեսպանութիւնը Մեծ Գոթի ուշքը դարձրեց Խալիայի վրայ: Խնչպէս որ Օգովակը ձգտել էր, որ Բիւղանդիներ նրան ծանաչէր արեւմուտքի կայսերական զօրապետ և կուսակալ, այնպէս էլ այժմ որովհետեւ տիրում էր այն հասկացողութիւնը թէ հռովմէական տէրութիւնը անբաժան է, Ձենոն կայսրը իսկապէս առանձին դաշնագրութեամբ Թէոդորիկին նըշանակեց իւր յաջորդ և իշխանութեան մէջ երկրորդ, իսկ նրա ձեռքի տակ միացած Գերմանացիները կայսերական զինուորներ էին համարուում: Սա պահանջեց կայսրից ծիրանի և ստացաւ նրա յաջորդ Անաստասից: Թէոդորիկը միշտ շեշտում էր իւր կախումը կայսրից: Իսկ սա, որ քաղաքական իրաւունքների ձեւապաշտ հետեւող չէր, այլ շատ սառը դատող դրական քաղաքագետ էր, միայն այն ժամանակ թեթեւացած շունչ քաշեց, երբ նրա «հաւատարիմ հպատակը» Վերոնայի մօտ յաղթեց Օգովակին և վերջնականապէս մնաց Խալիայում: Ահա այդպիսով է տէրութիւնը վերջնականապէս աղատուել գերմանական ցեղից իշխողներ ունենալու վտանգից:

Ձենոնի մահուան ժամանակ 491 թ. ապրիլի 11-ին երեան եկաւ թէ ինչքան ուժեղ է թագաւորական ցեղի նշանակութիւնը ժողովրդի մէջ: Կայսեր ընտրութիւնը կախուած էր այրի կայսրուհի Արեւոդնէից, Լեոն Ա-ի աղջկանից, և նա կայսր ընտրեց և միևնոյն ժամանակ իւր համար ամուսին մի քաջամասօթ աշխարհական պաշտօնեայ՝ Անատաս Սիլենտիարացուն, որը—ինչ որ շատ բընորոշ էր այդ ժամանակների համար—շատ չանցած քիչ էր մնացել, որ Անտիոքի պատրիարք ընտրուէր: Սրա կառավարութիւնը համեմատած Ձենոնի հետ, համեմատարար

խաղաղ էր: Իրաւ է հէնց սկզբում ընդհա-
րուամեր եղան իսաւրացիների հետ. նոցա
հայրենակից Զենոնը մի տեսակ պրետորեա-
ների դիրք էր տուել մայրաքաղաքի մէջ Փոքր
Ասիայի հարաւային լեռնոտ երկրի այդ կո-
պիտ և կռուասէր հրոսակներին. Զենոնի ազ-
գականները և կողմնակիցները ստացել էին զի-
նուորական ամենակարեւոր պաշտօնները: Սա-
կայն խռովարար ամբոխը զոգոռւած իրենց
առաջնորդներից, քաղաքական կռիւ սկսեց:
Բայց կայսրը ցոյց տուեց իւր եռանդը: Նա
իսաւրացիներին զրկեց իրենց ստացած ցորենի
բաժնից: Նոքա արիւնայից կռուից յետոյ
քաղաքից դուրս վճռուեցին: Սակայն Զենո-
նի եղբայր՝ Լոնգինոսը որը ձգտել էր թագի
անցաւ ապստամբների զուխը: Պատերազմը
շարունակուեց վեց տարի Փոքր Ասիայի հարա-
ւում: Ապստամբութեան զխաւորները որոնք
մի տեսակ ազգային բնաւորութիւն տուին,
բոլորից սիրուած անձինք էին: Նոցա հետ
էր Ապամէի նախկին արքեպիսկոպոս՝ Կոնոնը,
որ իւր ազօթագիրքը փոխել էր սրի հետ:
Բայց Կոստիւէի յաղթութիւնից յետոյ 493
թ. ապստամբութիւնը նուազեց, միայն շա-
րունակուեց պատահական յարձակումներով և
ամբողջների պաշարումներով և լոկ տեղային
բնաւորութիւն ունէր. արեւելահռովմէական
կառավարութիւնը ազատուեց իսաւրեան պա-
տուհասից:

Տէրութեան եւրոպական մասի հիւսի-
սային նահանգները Գոթերի հեռանալուց յե-
տոյ ժողովրդից զրկուելով, ենթարկուեցին
երկրի ներսում ապրող բարբարոսների անընդ-
հատ յարձակումներին: 493, 505 և 517
թ. յիշուում են Գոթերի արշաւանքներ. սո-
ցա մասին կարծում են թէ այն ժամանակուայ
սլաւոնական թափառական ցեղերից էին: Նո-
քա յաղթում են հռովմէական զօրաւորներին
և թաղանելով ներս են խուժում Թրակիա,
Մակեդոնիա և Թեսալիա: 499 թ. փիննական
Բուլղարները ծանր հարուած են հասցնում
հռովմայեցիներին Զուրտա գետի մօտ, իսկ
502 թ. ասպատակում են Թրակիան: Կայսրը
երկար պարիսպ քաշելով պաշտպանեց մայրա-
քաղաքը: Այդ շրջանից է սկսուում Բալկա-
նեան թերակղզու ժողովուրդների սլաւոնա-

նալը, որ տիեզերական պատմութեան համար
առանձին նշանակութիւն ունեցաւ:

Անաստասի ժամանակուայ բոլոր պատե-
րազմներից ամենակարեւորը Պարսից դէմ մը-
ղածն էր, որի մասին շատ լաւ տեղեկութիւն
ունինք Զուքնին վանքի վարդապետ՝ Ասորացի
Յեռուայ սիւնակեացի ժամանակակից պատ-
մութիւնից: Երկու իշխանութիւններն էլ
խախտել էին հին դաշինքները, բայց պատե-
րազմի իսկական պատճառը տուին հռովմայե-
ցիները, երբ նոքա Պարսից բաժնի հայոց քը-
րիստոնեայ նախարարներին իրենց հովանաւո-
րութեան տակն առան: Բրիտոնեայ հայերը
Յոյներին բարեկամ էին մինչև որ, Յուստի-
նիանի անմիտ քաղաքականութեան շնորհիւ,
կորաւ այդ հարեան տէրութեան համակրան-
քը: 502 թ. Կաւաթը սկսեց պատերազմը, տիրեց
Թէոդոսուպոլսին (Կարին, Երզրում)՝ Յունաց
բաժնի հայաստանի զխաւոր քաղաքին: 503
թ. սկզբին երեք ամսուայ պաշարումից յե-
տոյ մատնութեամբ ընկաւ Ամիդ քաղաքը, որը
տէրութեան ամենազխաւոր ամրոցն էր Մի-
ջագետքում: Դժբախտ քաղաքը զգաց դաղա-
նաբարոյ յաղթողի ամբողջ կատաղութիւնը, որ
հռովմայեցիներին նորից վերադարձուեց միայն
504 թ.: Հռովմայեցւոց զօրապետների մէջ
աչքի էր ընկնում մանաւանդ զօրականների
առաջնորդ (Celer) Կելերը: Թէ Յունաց և թէ
Պարսից Միջագետքը սարսափելի կերպով ա-
ւերուում էր թէ թշնամիներից և թէ բա-
րեկամներից, երբ վերջապէս երկու կողմն էլ
ուժասպառ եղան, 506 թ. խաղաղութիւն
հաստատեցին՝ հիմք ընդունելով պատերազմից
առաջ գոյութիւն ունեցող կացութիւնը: Հիւ-
սիսային ժողովուրդները Պարսիկներին նեղն
էին լծել, կայսրը օգուտ քաղեց այդ հանգա-
մանքից, և հակառակ դաշնադրութեան շի-
նեց Դալաս կարեւոր ամրոցը, որ սպառնում
էր Մծրին քաղաքին:

Ներքուստ կառավարութիւնը եռանդուն
կերպով պարապած էր վերանորոգութիւննե-
րով: Թէ ժամանակակիցները և թէ յետագա-
ները շատ են գովում կայսեր այն կարգա-
դրութիւնը, որով նա վերացրեց ոսկու և ար-
ծաթի հարկը, որ շատ էր ճնշում բոլոր դա-
սակարգերը: Նա փորձեց նմանապէս պաշ-

տօնների վաճառման դէմ կռուել: Բնորոշ է ժամանակի ձգնաւորաւ—վարդապետական հայեացքների համար, որ ժողովրդին արգելում էին նոյն իսկ բարեկենդանի անմեղ զուարճութիւնները, որոնց մէջ տեսնում էին հեթանոսութեան մնացորդներ: Դնչպէս որ Անաստասի ժամանակակից Գեղասիոս պապը Հռովմում վերջնականապէս արգելեց Լուսերկայի տօները, այնպէս էր կայսրը արգելեց աղջկայ շորեր հագած աղայ պարողների պարերը: Ինչպէս նաև Բրիւտայի մայիսեան տօները իրենց ժողովրդական հանգիստնոր պարերով, որովհետև ամբողջ հարրում էր, չափը կորցնում և ծագում էին շատ անգամ արիւնահեղ վախճան ունեցող ծեծկրտոց: Սակայն կառավարութիւնը ցոյց տուեց իւր իսկական քրիստոնէական առաքինութիւնը, երբ վերջացրեց չափազանց ժողովրդականութիւն ստացած մեծ տօները՝ զլազիտորների և վայրենի գաղանների մենամարտութիւնները կրկէսում:

Անաստասի կառավարութիւնը առանձին կարեւոր նշանակութիւն ունի ոչ այնքան քաղաքական, ինչքան եկեղեցական տեսակէտից: Կայսրը, իւր նախորդի նման, լոկ քաղաքագիտական միտումներից զրդուած չէր միաբնականերին բարեկամ, այլ նա հետևում էր եկեղեցական այդ ուղղութեանը իւր սրտի խորին համոզմամբ: Նրա զլխաւոր խորհրդատուն՝ Մարինոս Ասորին նոյնպէս բացարձակ միաբնակ էր: Զնայած զրան, կայսրը եկեղեցական քաղաքականութեան մէջ ընտրեց միջին ճանապարհը: Որովհետև Եւրոպան և մանաւանդ մայրաքաղաքը հակուած էին դէպի քաղկեդոնականութիւնը, նա առժամանակ համբերեց Եփիմէոս պատրիարքին, որը նոյնպէս քաղկեդոնական էր, և երբ 496 թ. նրան հրաժարեցրին, նրա յաջորդ Մակեդոնիոսը թէև ստորագրեց հենոտիկոնին, բայց իրան ցոյց էր տալիս կայսեր եկեղեցական քաղաքականութեան կամակոր հակառակորդ: Արևելեան նահանգներից Եգիպտոսը բացարձակ միաբնակ էր, մինչդեռ Պաղեստինը իւր բազմաթիւ վանքերի վարդապետներով օրթոդոքս էր: Ասորիքում տիրում էր Փլաբիանի մեղմ, միջին կուսակցութիւնը: Հենոտիկոնը ընդհանրապէս

ընդունում էին իբրև տէրութեան հանգանակ, բայց նրա մեկնութեան մէջ արտայայտուում էր կուսակցութիւնների խորը հակառակութիւնը: Եգիպտացիք և ծայրայեղ մոնոփիզիտները յայտնում էին, թէ նրա միջոցաւ մերժուում է քաղկեդոնականութիւնը, մինչդեռ ընդհակառակը՝ մայրաքաղաքում բացատրում էին որ նրա մէջ իսկապէս արտայայտուած է այն ժողովի որոշումների ընդունելութիւնը: Միջին կուսակցութիւնը խեղճի կերպով կարծիք չէր յայտնում այդ դժուար հարցի մասին, այլ մոնոփիզիտներից մղուած առանց իւր համոզմանը հակասելու, բացի Ենեստորից, նղովում էր նաև Անտիոքի դպրոցի միւս ներկայացուցիչներին, մանաւանդ Դիոդորոս Տարսոնացուն և Թէոփորոս Մոփսուեստացուն: Անաստասը շատ զովելի դիրք էր բռնել: Մա թոյլ էր տալիս, որ նահանգներում, որտեղ ծագումով, լեզուով և պատմութիւնով միմեանցից բոլորովին տարբերում էին, պարզօրէն պահպանուեն տեղային սովորութիւնները և գոյութիւն ունեցող հայեացքները: Կառավարութիւնն, առանց յետին մտքի, սրտով աշխատում էր պահպանել խաղաղութիւնը և միութիւն ստեղծել: Նոյն իսկ Հռովմի օրթոդոքսութեան կենդրոնի հետ, թէ կայսրը և թէ նրա պատրիարքները քանիցս հաշտութեան փորձեր արեցին: Անաստաս Բ. խաղաղատէր պապի օրով բանակցութիւնները ընթանում էին բաւական յաջող, սակայն նրա վաղաժամ մահը ի դերև հանեց խաղաղութեան յոյսերը: Որովհետև Հռովմի յամառ պահանջը՝ թէ պէտք է Ակակի անունը հանել եկեղեցական գրքերից, Արևելահռովմի պատուին դէմ էր և անընդունելի: Միւս կողմից՝ ծայրայեղ մոնոփիզիտները անընդհատ մայրաքաղաք էին ուղարկում վարդապետներից դեսպանութիւններ, սոցա առաջնորդները՝ հանձարեղ Սեվերոսը և եռանդոտ Բսենայիաս Հիերապոլսիցին կայսեր շատ զուրեկան էին: Մէկը միւսի հետեւից ժողովներ էին գումարում, բոլորն էլ առանց հետեանքի: Արքունական մատուռներում սուրբ Աստուածը երգում էին մոնոփիզիտների յաւելուածով: (Աստուած) «որ վասն մեր խաչեցաւ: Կոստանդուպօլսի անհանդիստ ժողո-

վերջը որը սովորաբար ոգևորուում էր և տաքանում միայն կրկեսի ձիարշաւներով և ձեռնածուներով: Նոյն յոխուռն զգացմունքներով իւր վերայ առաւ օրթոդոքսութեան պաշտպանի դերը և վտանգաւոր կերպով ադմրիում էր հաւատի համար: Բարկացած կայսրը 512 թ. Սիդոնում ժողով գումարեց, որի վերայ պարտք դրուեց մի այնպիսի պատասխան խմբագրել, որ այլ ևս կասկածների տեղիք չը լինի: Ժողովի բանիմաց և չափաւոր ղեկավարները՝ Փլարիան Անտիոքացին և Նիկիա Երուսաղէմացին դէմ էին որեւէ ծայրայեղ կարգադրութեան, որով վշտացրին Կամարիւլայից պաշտպանուած մոնոփիւզիներին: Կայսրը փոքր առ փոքր ծերացել էր, յոգնել և դիւրագրդիւ դարձել: Նա ձանձրացել էր շարունակ բանակեցելով երբեք խելքի չեկող աստուածաբանների հետ, և որոշեց միանգամից միանալ մոնոփիւզիսի հետ, որոնք աւելի վրձնողական էին: Այդ էր պատճառը, որ նա գիտակցօրէն թողեց իւր մինչև այդ ժամանակուայ եկեղեցական չափաւոր քաղաքականութիւնը: Նրա մասին մեղմօրէն վկայում է Յեսուա սիւնականցը, թէ նա յիմարացել էր ինչպէս ծերացած Սողոմոնը:

Մակեդոնին հեռացրին և նրա տեղը կարգեցին Տիմոթէոսին, որ ծայրայեղ մոնոփիւզիս էր. սա իսկոյն յարարեցութիւն հաստատեց արևելքի եկեղեցիների հետ: Փլարիան Անտիոքացին, շուտով նաև Նիկիա Երուսաղէմացին աքսոր քշուեցին, և Անտիոքի առաքելական զահր բարձրացաւ մոնոփիւզիսների առաջնակարգ ուղղութիւն տուող Սեվերոսը: Տիւրոսի 513 թ. ժողովում հանդիսաւոր կերպով վերստին ընդունեցին հենոթիկոնը և նշուեցին քաղկեդոնականութիւնը: Բայց այս անգամ էլ կայսրը ցոյց տուեց իւր մեղմութիւնը. նա յատուկ արգելից չիքանեան Փիւնիկիայի կուսակալին, որ վերջինս ոյժ չգործ դնէ Նալիփանէի և Արեթուզայի ըմբոստ եպիսկոպոսների դէմ: Նա չէ ցանկանում պատիժ դործ դնել նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ կասկածելի և վտանգաւոր պատահարներ տեղի կունենան, եթէ պատժելով մի կաթիլ արիւն անգամ թափուի:

Բայց անհնար էր, որ կայսեր քաղաքական

նութեան փոփոխութիւնը եւրոպական նահանգներում ընդունուէր առանց հակաճառութեան: 512 թ. մայրաքաղաքում ծագեց մի այնպիսի սարսափելի յեղափոխութիւն, որ մինչև կայսերական թագն անգամ վտանգի մասնեց, բնականաբար ըմբոստացել էին, որպէս զի պաշտպանած լինին վտանգի ենթարկուած օրթոդոքսութիւնը: Մարինոսի և Պլատոն պրեփիկտի տները կողոպտեցին և այրեցին. ժողովրդի կատաղութեան զոհ դնացին մի քանի դժբախտ մոնոփիւզիս վարդապետներ: Այդ սարսափների ժամանակ ամբողջ օրերով ամբոխը կրկեսներում երգում էր օրթոդոքս բնագրով շարականներ: Արդէն Արիօրինձոսին կայսրը հրատարակեցին, երբ յանկարծ կրկես եկաւ Անաստասը՝ առանց թագի և կայսերական զարդարանքի և մունետիկի միջոցով յայտարարեց, թէ ինքը պատրաստ է հրաժարուելու, բայց բաղմադլխեան ամբոխի կառավարութիւնը անհնար մի բան է, պետութեան կառավարութիւնը միայն մէկին պիտի յանձնել: Ծերացած զահակալի աներկիւղ լեզուն աղղեց ամբոխի վերայ դիւթիչ զօրութեամբ, աղմկալից ուրախութիւնով նրան նորից կայսր ճանաչեցին և ցրուեցին իրենց տները: Կառավարութիւնը մեծ եռանդով շուտով վերականգնեց խաղաղութիւնը:

Արեւմտեան նահանգների այդ տրամադրութիւնից օգուտ քաղեց մի զօրավար, Վիտալիանը, ծագումով Միւսիայից, որ մի կուլիտ և փառասէր անձն էր: 514 թ. Դանուբի նահանգներում բարձրացրեց ապստամբութեան դրօշը: Օրթոդոքս հաւատը նրա համար այնքան նշանակութիւն ունէր, ինչքան երբեմն Ոլլուսի համար. բայց նա զիտէր, որ եթէ իւր ծրագրի մէջ մտցնի քաղկեդոնականութեան պաշտպանութիւնը, դրաւած կըլինել Եւրոպայի հոգեւորականութեան ժողովրդի համակրութիւնը: Զօրեղ զօրքի գլուխ անցած, ըստ ոմանց 50,000 «Հոնիկի» հետ, 514 թ. արշաւեց մայրաքաղաքի վերայ և կայսեր այնպէս սարսափեցրեց, որ սա խաղաղութեան համար բանակցութեան մէջ մտաւ և խոստացաւ ժողով գումարել արեւմուտքի հետ միութիւն հաստատելու: Հաղիւ հալ յետ էր քաշուել Վիտալիանը, նրա դէմ ուղարկեցին

Նիւերդ զօրավարին, որը սակայն յաղթուեց։ Սարսափելի ջարդ կրեց կայսեր հօրեղբորորդին՝ Հիւպատիոսը, նրա զօրքի մեծ մասը կոտորուեց, ինքն էլ գերի ընկաւ։ Ինչպէս առաջ Օդեսոս և Անքիալոս, այժմ էլ Սողոմոնիսը ընկաւ ապստամբների ձեռքը, նա սպանոււմ էր մայրաքաղաքին ծովի կողմից էլ։ Նայսըր ստիպուած եղաւ գնել իւր հօրեղբորորդուն, 5000 ֆունտ ոսկի վճարել, իսկ Վիտալիանին պաշտօնապէս ճանաչել Թրակիայի զօրքի հրամանատար-magister militum per Thraciam: Հերակլէի ժողովը չկայացաւ, թէ և Հոսիոզաս պապը Թէոդորիսի թողաւութեամբ ուղարկել էր իւր ներկայացուցիչներին, և զրա պատճառը այնքան կայսեր երկեղջութիւնը չէր, ինչպէս Թէոփանէսն է՝ յայտնում, ինչքան Հռովմի եկեղեցական քաղաքականութիւնը և դաւանարանական հայեցակէտը, որի հետ այն ժամանակուայ Բիզանդիոնը չէր կարող որ և է միութիւն հաստատել։ 515 թ. պատերազմների տեղի ունեցան ապստամբ Սկիւթացւոց և կայսեր մէջ. սակայն Մարինոսը հիմնովին յաղթեց նոցա ծովի վերայ՝ Սիւկիայի (Բերութ) մօտերքում և մայրաքաղաքին հանգրստութիւն պարգեւեց։ Վիտալիանը յետ քաշուեց գէպի հիւսիս, նրա արշաւանքը վերջնականապէս անյաջող ելք ունեցաւ։

Ժերացած կայսեր անընդհատ զլսացաւութիւն էր պատճառում հոգեորականութիւնը։ Պաղեստինում մեծ ոյժ ունէին վանականները և ձգնաւորները, նոքա սուրբ Սաբայի և նրա ընկերների ղեկավարութեամբ մեծ համախմբումներ էին կատարում և բողոքում այն արքունի աստուածաբանութեան գէմ, որ տիրում էր Կոստանդնուպոլսում։ Աղէքսանդրիայում գործը մինչև անգամ փոքրիկ ապրստամբութեան հասաւ, որովհետև 517 թ. քաղաքի Եունաց աշխուկաններն առանց ժողովրդի և հոգեորականութեան կամքը հարցնելու, Դիոսկորոսին պատրիարք էին նշանակել։ Բայց ճարպիկ եպիսկոպոսը հասկացաւ դրաւել իւր հակառակորդներին և, անձամբ Կոստանդնուպոլիս ճանապարհորդելով, հաշտեցրեց իւր հետ նաև կառավարութիւնը։ 515 թ. Արէադնէն արդէն մեռել էլ, 518 թ. ապրիլի 9-ն նրան հետեւեց իւր զառամեալ

ամուսինը։ Զառամելութիւնից յիմարացած ծերը կորցրել էր որ և է վճռողականութիւն և գործելու ցանկութիւն, այնպէս որ նա իւր յաջորդներին մասին անմտարար ոչինչ կարգադրութիւն չէր տրել, թէ և նա ունէր ազդեցիկ և հանձարեղ ազգականներ։

Անաստասի մահով վերջանում է Արևելահռովմի պատմութեան առաջին շրջանը։ Երկու անգամ վտանգ էր սպառնացել արևմուտքի պէս գերմանական զինուորական դաստիարակի իշխանութեան ենթարկուելու, երկու անգամն էլ յաջող և վերջնականապէս ազատուել էր։ Այդպիսի շրջանում երբ կրօնական և եկեղեցական խնդիրներն այնքան սուր կերպարանք ստացան, ինչքան դուցէ միմիայն Ժ. Զ. դարում, կայսերական կառավարութիւնը ընդհանրապէս առած ցոյց էր տուել մեծ չափաւորութիւն և հմտութիւն։ Եթէ հաշուի չառնենք Անաստասի վերջի տարիների սխալները, ամեն ինչ ամենալաւ գոյնով է ներկայանում։ յուզուած մտքերը աստիճանաբար խաղաղուեցին։ Առանձին նշանակութիւն չունէր, որ արևմուտքը ներացած ուսչում էր։ Բայց այդ բոլոր յուսալից պայմանները ոչնչացրեց մի պետ, որը իւր սահմանափակութեան մէջ չափազանց փառասեր էր և միութեան ախտով հիւանդ։

Բ.

ՅՈՒՍՏԻՆԵԱՆԻ

ԵՆ

ՆՐԱ ՅԱՋՈՐԴՆԵՐԻ ԴԱՐԸ.

(518—610)

Երբ զահր թափուր մնաց իշխանութեան յաջորդի մասին մտածում էր ամենակարող սենեկապետ Ամանթիոսը։ Նա մոտորուել էր իւր եղբորորդի Թէոփրիստոսին կայսր հրատարակել տալ։ Այդ նպատակի համար նա հարուստ միջոցներ տուեց Իլլիրիացի Եունստինին, որը ունէր արքունի ամենաաչքի ընկնող մի պաշտօն՝ պալատի պահապանների հրամանատարութիւնը—comes excubitorum (կանանոցի հրամանատար) և նա պիտի դրաւեր այդ ազդեցիկ պրեստրեաներին ներքինու ծրագրի

Համար: Սակայն խորեքայ իլլիւրիացիքն բար-
բարոսին վայել խորամանգութեամբ այդ մի-
ջոցները գործ դրեց իրեն կայսր հրատարա-
կելու: Սենաթը և ժողովուրդը ինչպէս միշտ
այս անգամ էլ համաձայնութեամբ: Երեսօրինը
ճանաչուած էր իբրեւ հմուտ զինուոր: Բնաւո-
րութեամբ կռուիտ և օրթոդոքսութեան ջերմ
կողմնակից: Որ Ամանթիոսին իսկոյն մի կողմ
ձգեցին, շատ բնական էր այն ժամանակուայ
բարք ու վարքի համար: Իրերի վիճակը հիմ-
նովին փոխուեց և այդ արտայայտուեց նրա-
նով, որ Վիտայեանը փայլուն դիրք ստացաւ:
Սա ստացաւ զինուորական բարձր հրամանա-
տարութիւն, իսկ 520 թ. հիւպատոսութիւն:
Երեսօրինի կառավարութիւնը (518—527) ար-
տաքին պատահարներով շատ աղքատ է, թէ
և ոչ աւելի քան անիշխանութեան ժամանակ
նա մի տեսակ նախապատրաստութիւն էր իւր
եղբորորդու երկարամեայ և նշանաւոր թագա-
ւորութեան համար: Միայն կովկասեան մանր
իշխանների պատճառաւ Պարսից և նրա մէջ
տեղի ունեցաւ ընդհարում, որը սակայն շուտ
վերջացաւ: Երեսօրինի կառավարութեան ամե-
նակարեւոր գէպքը Հին Հռոմի հետ հաւատոյ
միութեան վերահաստատութիւնն է 519 թ.
պապականութեան ամենամեծ յաղթանակնե-
րից մէկն էր, որ պարսկական անուսով Հոր-
միզաս Կամպանացի պապի գործն էր: Վիտա-
լեանը իբրեւ օրթոդոքսութեան զլխաւոր նե-
ցուկ՝ կանգնած էր ամենաառաջին կարգում:
Նրա թելադրութեամբ դատապարտուեց մոնո-
փիւզիոնների հոգեւոր պետը՝ հանձարեղ Սեվե-
րոս Անտիոքացին: Անհերքելի է, որ կառա-
վարութեան կասկածը գնալով աճում էր,
երբ նա տեսնում էր այդ բռնակալ և անսկզբ-
բունք մարդու գործողութիւնները, որը սա-
կայն շատ էր սիրուած զինուորիկներից: Երբ նա
հոգեւորականութեան համակրանքն էլ զրա-
ւէր, թագաւորութեան համար այնպիսի քա-
ղաքական վտանգ կը ներկայացնէր ինչպէս եր-
բեմն Սեվերոսի տան համար թիկնապահների
առաջնորդ Պլաւտիանն էր: Ուստի շատ պարզ
է, որ կառավարութիւնը հետեւեալ տարին ար-
դէն յետ չնահանջեց անհրաժեշտ չարագործու-
թեան առաջ և ոչնչացրեց կայսեր իրական
պաշտօնակցին, և հագլու թէ սխալ լինի հա-

սարակական կարծիքը, որ կայսեր երդրօրո-
ղուն էր համարում յանցանքի սկզբնապատ-
ճառ: Մի առժամանակ կառավարութիւնը
ստիպուած էր կամայ թէ ակամայ եկեղեցական
քաղաքականութեան մէջ ընթանալ Վիտա-
լեանի բռնած ճանապարհով: Միութիւնը կրն-
քուեց, որի համար Արեւելահռոմը չափա-
զանց թանգ վճարեց: Դատապարտեցին իրենց
ազգային եկեղեցու ամենաթանգ պետերի յի-
շատակը, յուշարձանների միջից ջնջեցին Մեծ
Ալիպիոսի և նրա յաջորդների անունները: Դրա
միակ բացատրութիւնը այս կարող է լինել,
որ զահաժառանգ Երեսօրինեանը, որի համա-
ձայնութիւնը ձեռք բերելու համար հռոմ-
մէական հոգեւոր ատեանը առանձին եռանդով
աշխատում էր՝ լաւ և ուղիղ ըմբռնած լինե-
լով նրա կարեւորութիւնը, հէնց այն ժամա-
նակն էր մտածում և ծրագրիներ կազմում
արեւմտեան տէրութիւնը նորից միացնելու: Եթէ
հարկաւոր էր զրաւել արեւմտեան լատինա-
խօս նահանգների և նրա ազգեցիկ ու թուեղ
օրթոդոքս հոգեւորականութեան համակրանքը,
ամենաառաջին պայմանն էր Հռոմի հետ հաշ-
տութիւն կայացնել, և դրա համար ոչ մի զին
բարձր չէր: Ամենամեծ խտրութեամբ տէրու-
թեան նոր հաւատը անցկացրին արեւելքում
և Փոքր Ասիայում: Երեսօրինի աւելի եպիսկո-
պոսների մեծաւ մասամբ բարեպաշտ ուսում-
նական և ծերացած մարդիկ զրկուեցին պաշ-
տօններից և ենթարկուեցին խիստ աքսորի:
Միայն չհամարձակուեցին Եզրիպտոսին ձեռք
տալ. դեռ էլի յիսուն տարի շարունակ մոնո-
փիւզիոնները այդտեղ ապաստան էին դնում
և Փոքր Ասիայի և Ասորիքի այդտեղ փախած
եկեղեցական պետերը անդադար վիճում էին
Քրիստոսի մարմնի ապականութեան և անա-
պականութեան մասին: Արեւելահռոմի համար
քաղկեդոնութեան վերահաստատութիւնը մի
անուղղելի քաղաքական սխալ էր: Վեցերորդ
դարում նկատելի էր, որ ամեն տեղ արթնա-
նում էր ազգայնութեան զիտակցութիւնը,
բայց դարու հոգու համեմատ՝ այդ արտայայ-
տուում էր եկեղեցու միջոցաւ: Ասորական և
եզրիպտական եկեղեցիները, որ սկիզբն առան
Երեսօրինեանի ժամանակ, ատելութեամբ տե-
րութիւնից երես դարձրին, այդ շատ կարեւոր

նահանգների մէջ սկսեց տիրապետել հակա-
տէրունական և հակաթագաւորական զգաց-
մունքը: Այն ժամանակուայ բոլոր արեւել-
քում նկատելի դարձաւ հակահռոմէական
ուղղութիւնը: Նոյն բնազդական ժողովրդա-
կան ատելութիւնը ոգևորում էր նաև Յոյ-
ներին՝ Լատինների դէմ: Յուստինեանով է
սկսում այն դարձը, երբ փորձում են թո-
թափել լատինական պաշտօնական պալատա-
կան և դատաստանական լեզուի անհամոյ
շղթան: Ուստի տէրութեան օգտի տեսակէ-
տից կարելի է միայն ցաւել, որ Հռոմի հետ
միութիւն կայացաւ: Սակայն Վիտալեանը և
Յուստինեանը ընդունել տուին իրենց ուղա-
ծը և 525 թ. Զատիկին՝ Կոստանդնուպոլի-
սը ներկայ եղաւ մի հանդիսի թէ ինչպէս
Յովհաննէս պապը՝ որին Թէոդորիսը յանձ-
նարարել էր մի բաւական չարագուշակ պաշ-
տօն՝ գնալ և համոզել, որ Արևելահռոմք մեղ-
մութեամբ վարուի արիանոսների հետ: մայ-
րաքաղաքի պատրիարքական եկեղեցու մէջ
պատուոյ տեղը նստեց՝ արեւելական պատրի-
արքից բարձր և պատարազ մատոյց լատինե-
րէն լեզուով: Յուստինեանն արդէն իրապէս
իւր ձեռն էր առել կառավարութեան իսկա-
կան ղեկը, երբ 525 թ. ապրիլի 1-ին Յուստի-
նը նրան կայսրակից հրատարակեց և օժեց:
Միեւնոյն ժամանակ նրա ամուսին Թէոդորան
ևս, որ առաջ կրկնում պարող կին էր, իւր
կայսերական հօրեղբոր ձեռքից ստացաւ թագ:
Կայսրուհու, որին Յուստինեանը այնքան յար-
գում էր, նախկին կեանքը ինչպէս որ պիտի
եղրակացնել նրա առաջուայ քաղաքացիական
ապրուստի եղանակից, արատներից անաղարտ
չէ եղել, բայց մի բան չդէտք է մոռանալ, որ
այն հայհոյանքները, որ դարերի ընթացքում
թափուել են նրա զլխին, ծագում են մի զըր-
բից, որ յիշատակարանների ամենակասկածա-
ւոր զրականութեան (Memoiren litteratur) կա-
տարեկատարին է: Թէ արքունիքի մթնոլոր-
տից հեռացրած սենեկապետը՝ իւր դադա-
ղուած ծերութեան մէջ, անուր և թունա-
ւոր ստեր է հնարել, հեշտ է շատ դէպքե-
րում տպացուցանել, որով ստիպում է զգոյշ

լինել նրա միւս ցուցումների վերաբերմամբ ևս:
Եւստինայն դէպք, Թէոդորայի վարքը իրրե-
թագուհու անարատ է: Նրա թշնամիներն
էլ չեն կարող ժխտել, որ նա արտակարգ հաս-
կացողութիւն և խելք ունէր քաղաքական և
թէ եկեղեցական գործերում: Եթէ Յուստի-
նեանը իւր արտասովոր կնոջ խրատներին ա-
ւելի լսած լինէր, դրանից տէրութեան հա-
մար դժբախտութիւն չէր ծագել:

(Կը շարունակուի).

Մեսրոպ Վարդապետ.

ՄԱՍԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԱՀՄԱՆԱՓԵԼԿ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.

Մեզ համար այնչափ թանկ մանուկների, որոնց
համար մենք ապրում և աշխատում ենք, ամբողջ
ապագան, կախուած է կրթութիւնից, նոցա ա-
պագայ վիճակի մասին հոգալիս մենք շատ անգամ
անուղղելի սխալներ ենք անում այդ դաստիարա-
կութեան մէջ, Այն երկիւղը, որով մենք սրտա-
տրոփ հոգում ենք մանուկների ապագայ վիճակի
մասին, ստիպում է մեզ վստահութիւն չունենալ
մանուկ բնաւորութեան վերայ և նրա դարգացման
գործի ամբողջ ծանրութիւնն առնել մեզ վերայ:
Սակայն կրթութիւնը մի օրգանական գործողութիւն
է, որ բղնում է ներքուստ և ոչ արտաքուստ:
Եանձն առնելով մեր ոյժից վեր մի այդպիսի գործ,
մենք մոռանում ենք, որ մեր պարտքն է միայն
մանկական բնոյթը սահմանափակել կարելի միջոց-
ներով: Փոխանակ երկնայի բնաւորութեանը ազա-
տութիւն տալու, որ նորա բնական ընդունակու-
թիւնները ծաղկեն, մենք հաղար ու մի ձեռով զըս-
պում և դուրս ենք հանում նորա հոգու մատաղ
ցանկութիւնները: Ասում են. — արդէնքները զօրաց-
նում են բնաւորութիւնը, Բայց զօրացած բնա-
ւորութիւնը նման է բնեռային գեանաքարշ կէշի
ծառին, որ թէև ցրտից չի վախենում, թէև ազատ
ճիւղաւորուում է, բայց ինչ. որքան տարբեր է
նա բարեկի հաբաւի կէշուց, որի հղօր, վայելչա-
կազմ բունը բարձր բռնած ունի նորա գանգուր գա-